

Олександр РУДІК
Національна академія державного управління
при Президентіві України
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління

КОНЦЕПЦІЯ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ: НОВІ ПІДХОДИ У СВІТЛІ ПОДАЛЬШОГО РОЗШИРЕННЯ ЄС

Розглядаються нові підходи до концепції європеїзації у світлі подальшого розширення ЄС. Розроблена на основі аналізу процесу розширення ЄС концепція європеїзації все частіше зазнає критики, оскільки розглядає ЄС як основну рушійну силу внутрішніх змін у третіх країнах, а інші чинники, як правило, не бере до уваги або трактує як другорядні. Оскільки ЄС прагне сприяти регіональній інтеграції в інших частинах світу, на науковому порядку денному постали питання щодо меж та масштабів, до яких політика та інститути ЄС можуть поширюватись, успішності спроб ЄС перенести свою політику та інститути, масштабів просування ЄС своїх інститутів за власні кордони та за межі Європи. Включення досліджень процесу європеїзації у значно ширший контекст досліджень транснаціональних процесів поширення дозволяє взяти до уваги більш опосередковані способи впливу ЄС на зміст та перебіг внутрішніх або регіональних інституційних змін.

Ключові слова: державна політика, європейська інтеграція, розширення ЄС, європеїзація, процес поширення.

Oleksandr Rudik. Europeanization concept: new approaches in the view of the further EU enlargement

The article deals with the new approaches to the concept of Europeanization in the view of the further EU enlargement. Based on the analysis of the EU enlargement process, the concept of Europeanization is increasingly criticized, as it considers the EU as the main driver of internal change in third countries, but other factors are generally not taken into account or treated as secondary. As the EU seeks to promote regional integration in other parts of the world, the issue of the limits and scales to which EU policies and institutions can spread in different contexts, the success and sustainability of the EU's attempts to transfer its policies and institutions, the scope of promotion of the EU's institutions beyond its borders and beyond Europe. The inclusion of Europeanization studies into the much wider research context on transnational diffusion processes allows scientists to take into account more indirect ways in which the EU may affect domestic or regional institutional changes.

Key words: public policy, European integration, EU enlargement, Europeanization, diffusion process.

Дослідження з питань європеїзації та спричинених нею внутрішніх змін отримали великий імпульс до розвитку після того, як науковці почали вивчати вплив ЄС на інститути та процеси в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) з початку 1990-х рр. Відтоді в науковій літературі була розроблена концепція європеїзації, у межах якої виділені необхідні умови (обумовленість та спричинений нею адаптаційний тиск) та причинно-наслідкові механізми (правовий примус, позитивні та негативні стимули, соціалізація шляхом переконання та навчання), за допомогою яких політика, інститути та політичні процеси ЄС впливають на внутрішні структури держав-членів і особливо країн-кандидатів. Розширення ЄС на схід дозволило розширити порядок денний досліджень і включити до нього посткомуністичні країни, які мали адаптувати свою політику та інститути до правил і норм ЄС як умову набуття членства, а не після вступу.

Проте ці підходи науковці піддають усе більшій критиці, через те що в їх межах ЄС часто розглядається як основна рушійна сила внутрішніх змін у третіх країнах, а інші чинники, як правило, не беруться до уваги або трактуються як другорядні. Оскільки в середньостроковій перспективі кордони ЄС рухатимуться на південний схід, учені отримали ще одну можливість спостерігати вплив ЄС на внутрішню

© Рудік О. М., 2018

ситуацію в країнах-кандидатах та потенційних кандидатах. Як і у випадку з ЦСЄ, на Західних Балканах ЄС прагне трансформувати внутрішні структури країн регіону з метою сприяння миру, стабільності та процвітання. Нарешті, ЄС прагне сприяти регіональній інтеграції в інших частинах світу, де його політика та інститути стали головним орієнтиром для ініціатив із розбудови регіонів. У зв'язку з цим на науковому порядку денному постали питання щодо меж та масштабів, до яких політика та інститути ЄС можуть поширюватись у різних контекстах (регіонах або умовах), успішності та сталості спроб ЄС перенести свою політику та інститути на країни-вступники, масштабів просування ЄС своїх інститутів за власні кордони та за межі Європи. Учені визнали, що настав час дослідити те, якою мірою інші регіони світу імітують або копіюють інституційні особливості ЄС, та з'ясувати, якими є механізми та межі цього поширення.

У зв'язку з продовженням процесу розширення ЄС на посткомуністичний простір проблематика європеїзації та пов'язаних із нею процесів залишається актуальною для дослідників. Серед наукового доробку зарубіжних, зокрема європейських учених, можна виділити праці Т. Берцель, Т. Рісса, М. Вахудої, Дж. Лангбейн, Г. Нотчевої, С. Дюзгіт, А. Маген, Л. Морліно, В. ван Гюллен, А. Спенджарової, С. Гікса, К. Гетца, А. Йетчке, Ф. Муррей, С. Лавенекс, У. Седелмейєра, Ф. Шіммельфенніга, Я. Памук та інших науковців, які в контексті процесів поширення та європеїзації досліджують питання внутрішніх інституційних змін у нових державах-членах, зокрема посткомуністичних, нинішніх країнах-кандидатах на вступ, зокрема Туреччини та Західних Балкан, та країнах-сусідах, у тому числі учасниках Європейської політики сусідства, наслідування та імітації політики та інститутів ЄС в країнах Близького Сходу, Східної Азії, Латинської Америки та Африки.

Метою статті є з'ясування нових підходів до концепції європеїзації у світлі подальшого розширення ЄС на основі аналізу результатів актуальних досліджень зарубіжних учених.

Загалом політики та інститути ЄС вдало подолали кордони Європи. Починаючи з 1958 р. у членстві в ЄС відмовлено лише одній країні – Марокко (насамперед через те, що ця країна не належить до географічної Європи), яка подала офіційну заявку на вступ у липні 1987 р. Натомість, у період 1973 – 2013 рр. членами Європейської Спільноти, а потім і ЄС стали 22 європейські країни, хоча майже кожна хвиля розширення супроводжувалася численними наріканнями та песимістичними прогнозами.

У 2012 р. у спеціальному випуску наукового журналу «Західноєвропейська політика» група науковців зробила припущення, що чим далі від кордонів ЄС, тим менш доречним буде називати процес поширення політики та інститутів¹ ЄС на треті країни європеїзацією [3]. Замість того щоб надмірно і певною мірою штучно розтягувати концепцію європеїзації, учені, спираючись на літературу щодо поширення, запропонували взяти до уваги і дослідити більш опосередковані способи, за допомогою яких ЄС впливає на внутрішні інституційні зміни в третіх країнах та регіонах. Учені вирішили з'ясувати, якою мірою комбінація концепцій європеїзації та поширення допомагає зробити нові висновки щодо впливу ЄС на внутрішні процеси третіх країн, що стало викликом усталеному порядку речей та відкрило нові горизонти для майбутніх досліджень.

На думку Т. Берцель та Т. Рісса, певне абстрагування від Європи дозволить варіювати декількома факторами, які свого часу були визначені ученими як важливі для дослідження процесу європеїзації, зокрема такими як «ієрархія»² (у випадку з

¹ У широкому сенсі слова під інститутами ми розуміємо соціальні структури і системи формальних і неформальних правил.

² У «тіні ієрархії» перебувають дослідники, які розглядають ЄС як основну рушійну силу внутрішніх змін у третіх країнах, а інші чинники, як правило, ними не беруться до уваги або трактуються як другорядні.

державами-членами) або «обумовленість» (у випадку з країнами-кандидатами) [3, р. 2]. Науковці також отримують можливість систематично вивчати непрямі механізми, за допомогою яких ЄС може вплинути на інституційні зміни. Ці механізми можуть бути краще узагальнені за допомогою підходів, в основі яких лежить не концепція європеїзації, а концепція «поширення» (diffusion).

Включення досліджень процесу європеїзації у значно ширший контекст досліджень транснаціональних процесів поширення базується на припущенні, що механізми та умови європеїзації багато в чому сумісні з різними факторами, виявленими під час вивчення транснаціонального поширення. Саме ця концепція якнайкраще підходить для охоплення більш опосередкованих способів, за допомогою яких ЄС може впливати на зміст та перебіг внутрішніх або регіональних інституційних змін.

Учені активно досліджують транснаціональні процеси поширення у зв'язку з європеїзацією на прикладах нових держав-членів у ЄС, тобто одразу після вступу [17; 18], країн-кандидатів на вступ, зокрема Туреччини та Західних Балкан [14], європейських сусідів на Південному Кавказі [5], а також на Близькому Сході [9; 13] та в інших регіонах світу [1], зокрема в Східній Азії [10] та в Латинській Америці й Африці [12]. Так, у випадку із Судом ЄС, який є взірцем функціонування наднаціональних судів та механізмів врегулювання суперечок, К. Альтер виявила, що на цей час існує 11 міжнародних (у тому числі регіональних) судів, які втілюють у собі щонайменше дві з трьох конститутивних особливостей цього судового інституту ЄС, які виходять далеко за межі обов'язкової юрисдикції (як у системі врегулювання суперечок СОТ) [1, р. 139].

Концептуальною основою досліджень процесу поширення європейської політики та інститутів є, по-перше, визнання дослідниками інституційних змін як «залежної змінної», по-друге, обговорення ученими питань співвідношення один з одним досліджень процесів європеїзації та поширення, а також можливих напрямів їх плідного поєднання з метою якомога точнішої ідентифікації процесів та механізмів, за допомогою яких поширюються ідеї та інститути ЄС і, по-третє, окреслення сфери дії умов, які, ймовірно, можуть впливати на внутрішні (або регіональні) зміни у відповідь на просування або емуляцію ідей та інститутів ЄС.

Розглядаючи інституційні зміни як залежну змінну, учені досліджують ступінь зв'язку цих змін з політикою та інститутами ЄС, які можуть впливати на них або безпосередньо шляхом примусу, обумовленості, соціалізації та переконання, або опосередковано за допомогою нормативної емуляції, винесення уроків та конкуренції. Деякі науковці зосереджують свою увагу лише на інституційних змінах, тоді як інші включають у сферу дослідження й поведінкові зміни, які настають слідом за інституційними перетвореннями [5; 14; 18]. У деяких випадках причинно-наслідкові взаємозв'язки простежуються від зміни поведінки або політики до інституційних змін, наприклад дослідження дотримання новими державами-членами правил і норм ЄС [17] та наслідування Ізраїлем стандартів та інститутів ЄС [13].

Орієнтуючись на інституційні зміни як на залежну змінну, учені керуються результатами досліджень процесу європеїзації, які переконливо свідчать, що зміна політики у відповідь на вимоги ЄС не є чимось несподіваним для держав-членів та країн-кандидатів на вступ, які в будь-якому разі мають дотримуватися вимог законодавства та правил ЄС [2; 8; 19]. Таке спонукання до дотримання європейських вимог бачимо навіть у багатьох сусідніх з ЄС країнах, які змушені адаптувати національне законодавство до певних частин *acquis communautaire*, якщо вони хочуть співпрацювати і торгувати з ЄС та його державами-членами [4]. Більш цікавим питанням є те, за яких умов прийняття політики ЄС зумовлює внутрішні інституційні зміни та наскільки інститути ЄС безпосередньо провокують такі зміни. Чим більше ми віддаляємося від ЄС та його сусідів, тим менш вірогідним стає припущення про те, що інституційні зміни відбуваються внаслідок пристосування або у відповідь на

політику та інститути ЄС. У цьому сенсі інституційні зміни завжди важче продемонструвати емпірично, аніж зміни в політиці.

Констатація того факту, що ЄС безпосередньо чи опосередковано стимулює інституційні зміни, мало що говорить дослідникам про дотримання правил і норм цих інститутів. Справді, дослідження процесу поширення спонукає нас сподіватися, що чим більше формальні інститути та організаційні особливості копіюються з різних локальних або регіональних контекстів, що спричиняє інституційний ізоморфізм, тим частіше виникає розмежування між формальними правилами, неформальними домовленостями та поведінковими практиками. Просте перенесення інституційних проектів з одного контексту в інший скоріше за все призведе до неповного дотримання правил і норм на поведінковому рівні, ніж активна адаптація та зміна інституційних особливостей до певного внутрішнього або регіонального контексту. Ряд науковців досліджують питання, чи справді інституційні зміни тягнуть за собою відповідні поведінкові практики.

Припустивши, що дослідження процесів європеїзації та поширення можна плідно об'єднати, щоб подолати ієрархічний підхід «зверху – вниз», учені стверджують, що дослідження європеїзації можна розглядати як особливий випадок процесу політичного та інституційного поширення. Вони розглядають поширення як процес, за допомогою якого ідеї, нормативні стандарти або напрями політики та інститути поширюються в часі та просторі [3, р. 5]. У зв'язку із цим розрізняють два види механізмів поширення. У межах першого виду ідеї, напрями політики та інститути можуть поширюватися за допомогою механізмів прямого впливу. Агент поширення активно пропагує певні напрями політики чи інституційні моделі в його взаємодії із суб'єктом чи групою суб'єктів. Для другого виду характерним є те, що поширення також відбувається через непрямі механізми, а саме наслідування. Суб'єктам потрібно вирішити проблему або подолати кризу, а також знайти «найкращі практики» та інституційні рішення, які задовольняють їх потреби (логіка наслідків). Вони також просто запроваджують певну інституційну модель, тому що це так, як усе відбувається в певній спільноті, до якої хочеться належати (логіка відповідності) [3, р. 5].

У дослідженнях європеїзації зазвичай робиться акцент, принаймні неявно, на першому виді поширення, тобто на моделі прямого впливу. Більшість учених визначають європеїзацію як «внутрішній вплив Європи та ЄС» у тому сенсі, що держави-члени ЄС та треті країни пристосовують та змінюють національні інститути відповідно до норм і правил ЄС [2; 20]. Несумісність між європейськими вимогами щодо змін, з одного боку, та внутрішньою політикою, інститутами та політичними процесами – з іншого, є необхідною умовою для внутрішніх змін. Інститути опосередковують або відфільтровують внутрішній вплив Європи, що впливає з тиску адаптації, спричиненого такою несумісністю. Механізми інституційних змін нових держав-членів ЄС, країн-кандидатів на вступ та країн-учасниць Європейського сусідства є сумісними з моделлю прямого впливу процесу поширення та можуть бути зіставлені з чотирма механізмами, які також були ідентифіковані дослідженнями процесу поширення.

Перший механізм стосується фізичного чи юридичного примусу, який є релевантним для внутрішніх відносин ЄС – держави-члени, оскільки стосується їх обов'язку виконувати вимоги законодавства ЄС. Держави-члени або кандидати на вступ погоджуються з тим, що підпадатимуть під дію примусу ЄС, оскільки вони добровільно приймають такі правила. Другий механізм стосується поширення політики та інститутів ЄС шляхом маніпулювання розрахунками корисності за допомогою надання негативних та позитивних стимулів. Прихильники інституційних моделей можуть запропонувати винагороду, наприклад у формі фінансової та технічної допомоги, зумовити витрати шляхом запровадження санкцій

або розширити можливості внутрішніх суб'єктів, які чинять тиск з метою прийняття країною певного інституційного рішення.

Третій механізм діє за допомогою нормативної раціональності або логіки доцільності та включає в себе соціалізацію. Замість того щоб максимізувати свій егоїстичний інтерес, суб'єкти прагнуть задовольнити соціальні очікування, які домінують у цій ситуації. З цього боку ЄС можна розглядати як велетенське агентство із соціалізації, яке активно намагається впроваджувати норми, практики та структури, які мають значення для держав-членів і які вони повинні інкорпорувати у свої національні структури [3, р. 7]. Четвертий тісно пов'язаний із соціалізацією механізм переконання ґрунтується на комунікативній раціональності або логіці аргументування. Це стосується ситуацій, коли учасники намагаються переконати один одного в обґрунтованості висновків, притаманних будь-якому причинно-наслідковому чи нормативному твердженню. ЄС постійно використовує переконання в стосунках з країнами-кандидатами на вступ, країнами-учасницями політики Європейського сусідства та у своїх зовнішніх зносинах з третіми країнами в цілому. Обумовленість вступу завжди супроводжується зусиллями переконати країни-кандидати в нормативній обґрунтованості та прийнятності інституційних моделей ЄС [11].

Дослідники зазначають, що жоден із цих чотирьох механізмів не передбачає, що суб'єкти процесу поширення є просто пасивними одержувачами політики та інституцій ЄС. Навпаки, прийняття норм, правил та інституційних моделей ЄС та адаптація їх до внутрішніх або регіональних структур в основному передбачає активні процеси тлумачення та інкорпорування нових норм і правил в існуючі інститути, а також спротив певним правилам та нормам. Соціальне навчання як процес набуття та втілення нових норм і домовленостей у межах певної системи поглядів передбачає активне залучення, а не пасивне «завантаження» нових правил, а також відповідного інституційного «програмного забезпечення». Результатом цих процесів адаптації, навчання та трансформації є не конвергенція, а диференційована європеїзація [16; 19].

Загалом учені зібрали достатньо доказів впливу ЄС на національні та регіональні інститути. Вплив ЄС часом має незграбний характер, часто є поверхневим, але він точно не є нікчемним. У наукових публікаціях з питань європеїзації початкового періоду інтеграції посткомуністичних країн ЦСЄ виразною була тенденція до визначення ролі ЄС як головного зовнішнього чинника внутрішніх змін цих країн [7, р. 864; 14]. Хоча ЄС, як правило, не є єдиним зовнішнім чинником, і навіть країни-кандидати далекі від того, щоб просто копіювати політику та інститути ЄС, пізніші дослідження показують, що ЄС обумовлював інституційні зміни, навіть якщо його вплив був слабким або зовсім відсутнім. Водночас його вплив значно посилюється або пом'якшується внутрішніми чи регіональними чинниками.

Учені також розрізняють безпосередній вплив механізмів процесу поширення та опосередкований вплив шляхом наслідування [6]. Що стосується безпосередніх механізмів, то європеїзація держав-членів значною мірою працює за допомогою правового примусу. Держави-члени ЄС підпорядковуються політиці та інститутам, які поширюються завдяки прецедентному праву Суду ЄС або європейськими директивами, які гармонізують національне законодавство. Верховенство та пряма дія законодавства ЄС також надає відповідні стимули, наприклад у формі фінансових санкцій та шляхом переконання. Для нових держав-членів процедури провадження щодо порушення установчих договорів або законодавства ЄС та створений Європейською Комісією «Механізм контролю та верифікації» заміщують собою обумовленість вступу як головні стимули дотримання правил і норм ЄС вже після набуття членства [17; 18]. Нинішні країни-кандидати ще більше підпадають під обумовленість вступу, хоча рівень довіри до обумовленості дещо знизився, зважаючи

на «втомленість» ЄС від розширення та значного збільшення обсягу вимог Союзу, більшість з яких країни Західних Балкан усе ще мають виконати, щоб претендувати на наступні кроки в процесі вступу [14]. Поки що єдиною країною регіону, яка вступила в ЄС, є Хорватія, а Сербія і Чорногорія є зараз найбільш вірогідними кандидатами на вступ до 2025 р.

Однак, як зазначають німецькі дослідники Т. Берцель та Т. Рісс, чим далі ми віддаляємось від ЄС та її найближчих сусідів, тим обґрунтованішою стає критика і тим менше підстав називати поширення європейської політики та інститутів «європеїзацією» [6]. У зв'язку із цим науковці наводять приклад, коли установчі договори ЄС вплинули на зміст Хартії АСЕАН 2008 р. (конституція Асоціації держав Південно-Східної Азії), а Суд ЄС став моделлю для створеного в 1979 р. Суду Андського Співтовариства, однак ні Азія, ні Латинська Америка не стали від цього більш європейськими. Науковці також наголошують на тому, що навіть для країн-кандидатів, від яких ЄС цілком виправдано вимагає проведення необхідних інституційних змін, Союз не є єдиною рушійною силою внутрішніх реформ. Чим далі від Європи, стверджують вони, тим меншою є спроможність ЄС змусити треті країни відповідати його стандартам, а приписи щодо інституційних реформ стають дедалі слабкішими. Натомість країни Латинської Америки, Азії та Африки можуть активно приймати або імітувати європейські інституційні рішення та адаптувати їх до власних конкретних потреб.

Таким чином, дослідники зробили перші спроби осмислити різні результати поширення політики та інститутів ЄС шляхом визначення прямих і непрямих механізмів цього процесу, а також визначення широких умов, за яких політика та інституційні моделі ЄС поширювалися за межами Союзу та Європи. Результати досліджень свідчать на користь інтеграції наукового доробку з європеїзацією в дослідницький порядковий денний процес поширення. Виявлені також межі застосування підходів процесу поширення в соціальних науках, оскільки дослідники мають тенденцію віддавати перевагу структурі перед інститутом і, як наслідок, схильні зосереджувати увагу на інституційній конвергенції та ізоморфізмі, а не відмінностях в інституційних результатах.

Учені виявили певний загальний вплив ЄС на внутрішні інституційні зміни в державах-сусідах та за межами Європи, а також деяке поширення інституційних моделей ЄС на процеси регіональної інтеграції в усьому світі. Через те що науковці свідомо зосередили дослідницьку увагу на механізмах поширення політики та інститутів ЄС і широких умовах цього процесу, отримано велику різноманітність результатів, як щодо внутрішніх інституційних змін, так і поведінкових наслідків у третіх країнах. Це дозволило отримати значно детальнішу картину щодо впливу ЄС, але й ускладнило процес узагальнення та осмислення здобутих результатів. Щодо пояснення різноманітного впливу ЄС на держав-членів, країн-кандидатів та потенційних кандидатів на вступ, а також країн-учасниць політики Європейського сусідства, то науковці дотримуються міцного теоретичного підґрунтя, сформованого в межах численних і багаторічних досліджень процесу європеїзації як у широкому, так і у вузькому значенні цього терміна.

Процеси поширення політики та інституційних моделей ЄС на інші регіони світу лише починають досліджуватися і потребують додаткової уваги вчених. Вивчення процесу поширення, з одного боку, є викликом для тих учених, хто схильний без жодних пояснень розглядати регіони або треті країни як політичні та культурні «чорні скриньки», для яких характерні нездоланні культурні відмінності, а з іншого – має великий евристичний потенціал, оскільки надає можливість значною мірою враховувати процеси неоднакової адаптації, культурної трансляції та опору внутрішнім змінам під час пояснення фактів селективного поширення політики та інституційних моделей ЄС. Дослідження цих процесів підкреслює роль суб'єктів процесу поширення,

який розглядається як механізм вибіркової адаптації, коли цільові країни чи суб'єкти не пасивні реципієнти, а активні творці інституційних змін.

Список використаних джерел / List of references

1. **Alter K.** The Global Spread of European Style International Courts / K. Alter // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35:1. – P. 135 – 154.
2. **Borzel T.** Europeanization: The Domestic Impact of EU Politics / T. Borzel, T. Risse // *Handbook of European Union Politics* / K. Jorgensen, M. Pollack and B. Rosamond (eds.). – London : Sage, 2007. – P. 483 – 504.
3. **Borzel T.** From Europeanisation to Diffusion: Introduction / T. Borzel, T. Risse // *West European Politics*. 2012. – Vol. 35:1. – P. 1 – 19.
4. **Borzel T.** Introduction: Explaining Policy Change in the EU's Eastern Neighbourhood / T. Borzel, J. Langbein // *Europe – Asia Studies*. – 2013. – Vol. 65, Issue 4: Explaining Policy Change in the European Union's Eastern Neighbourhood. – P. 571 – 580.
5. **Borzel T.** Pathologies of Europeanisation. Fighting Corruption in the Southern Caucasus / T. Borzel, Y. Pamuk // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35:1. – P. 79 – 97.
6. **Borzel T.** When Europeanisation Meets Diffusion: Exploring New Territory / T. Borzel, T. Risse // *West European Politics*. 2012. – Vol. 35:1. – P. 192 – 207.
7. **Bulmer S.** The Europeanization of the UK Government: From Quiet Revolution to Explicit Step-change? / S. Bulmer, and M. Burch // *Public Administration*. – 2005. – Vol. 83:4. – P. 861 – 890.
8. **Europeanised Politics?** European Integration and National Political Systems / K. Goetz, and S. Hix, eds. – London : Routledge, 2000. – 256 p.
9. **Hullen V. van** Europeanisation through Cooperation? EU Democracy Promotion in Morocco and Tunisia / V. van Hullen // *West European Politics*. – 2012. – No 35:1. – P. 117 – 134.
10. **Jetschke A.** Diffusing Regional Integration: The EU and Southeast Asia / A. Jetschke, and P. Murray // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35:1. – P. 174 – 191.
11. **Kelley J.** Ethnic Politics in Europe. The Power of Norms and Incentives / J. Kelly. – Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004. – 288 p. – Retrieved September 22, 2018, from : https://www.researchgate.net/publication/286761910_Ethnic_politics_in_Europe_The_power_of_norms_and_incentives.
12. **Lenz T.** Spurred Emulation: The EU and Regional Integration in Mercosur and SADC / T. Tobias // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35:1. – P. 155 – 173.
13. **Magen A.** Israel and the Many Pathways of Diffusion / A. Magen // *West European Politics*. – 2012. – No 35:1. – P. 98 – 116.
14. **Noutcheva G.** Lost in Europeanisation? The Western Balkans and Turkey / G. Noutcheva, S. Duzgit // *West European Politics*. – 2012. – Vol. 35:1. – P. 59 – 78.
15. **Radaelli C.** Conceptual Issues / C. Radaelli, and R. Pasquier // *Handbook of Europeanization: New Research Agendas* / P. Graziano and M. Vink (eds.). – Houndmills, Basingstoke: Palgrave, 2006. – P. 35 – 45.
16. **Sedelmeier U.** Europeanisation in New Member and Candidate States / U. Sedelmeier // *Living Reviews of European Government*. – 2011. – 6:1. – P. 1 – 52.
17. **Sedelmeier U.** Is Europeanisation through Conditionality Sustainable? Lock-in of Institutional Change after EU Accession / U. Sedelmeier // *West European Politics*. – 2012. – No 35:1. – P. 20 – 38.
18. **Spendzharova A.** Catching Up? Consolidating Liberal Democracy in Bulgaria and Romania / A. Spendzharova, M. Vachudova // *West European Politics*. – 2012. – No 35:1. – P. 39 – 58.
19. **The Europeanization** of Central and Eastern Europe / F. Schimmelfennig, and U. Sedelmeier, eds. – Ithaca, NY : Cornell University Press, 2005. – 274 p.
20. **The Politics** of Europeanization / K. Featherstone, and C. Radaelli, eds. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 320 p.

Надійшла до редколегії 24.09.18